

*викладач кафедри німецької мови
та методики її викладання
Центральноукраїнського
державного педагогічного
університету
імені Володимира Винниченка*

МАРКЕРИ ПІДРЯДНОСТІ В ДАВНЬОНІМЕЦЬКОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Структура речення – це єдність усіх формальних мовних засобів, які забезпечують цілісність синтаксичних одиниць і вираження в них багатообразного змісту [1, с. 6]. Із погляду форми організації (структури) речення та словосполучення мають два завдання: 1) речення й словосполучення повинні мати достатню «ємкість», тобто виражати складний зміст висловлювання. Ступінь складності й об'єму цього змісту залежить від умов життя того суспільства, в якому функціонує ця мова, а також від форми, в якій відбувається комунікація, від характеру мовленнєвих стилей і жанрів; 2) речення й словосполучення повинні бути достатньо «портативними», тобто виступати як цільові утворення, які не розсипаються на окремі частини й здатні донести від мовця до слухача свій складний зміст [1, с. 7–8]. Отже, під час дослідження процесу синтаксичного розвитку не можна не враховувати зміни в мовленнєвих стилях і жанрах, у характері пам'яток, зрушення в структурі слова, у складі й характері морфологічних категорій [там само, с. 9].

В.М. Жирмунський виділяв дві категорії граматичних засобів для вираження граматичних відношень у мовах індоєвропейської сім'ї: 1) засоби словозміни (морфологічні); 2) засоби словосполучення й поєднання слів у речення (синтаксичні). До останніх належать узгодження та підрядність (які визначають взаємозв'язок словозмінних ознак у словосполученні та реченні), а також порядок слів, який може слугувати показником синтаксичних зв'язків, особливо за умови відсутності морфологічних засобів [3, с. 182–183]. Саме в німецькій мові розвитку порядку слів виявляється в тому, що компоненти, тісно пов'язані між собою, «розриваються» в реальній структурі речення [1, с. 15]. Отже, мета статті – виявити структурні характеристики давньогерманського складного речення, зважаючи при цьому й на його семантику.

Під час розгляду граматичної будови сучасної німецької мови очевидно стає низка протиріч. На думку В.М. Жирмунського, усі протиріччя сучасної німецької граматики пояснюються тим, що мова як явище історичне знаходиться в постійному розвитку. Те, що для одного періоду реєструється описовою граматикую як виняток, розкривається з погляду історії мови як пережиток закономірностей попередніх ступенів розвитку або як зародження нових закономірностей, які ще не отримали пояснення. Наявність таких протиріч визначається діалектичним процесом розвитку мови як засобу спілкування й обміну думками [1, с. 183–184].

У давньогерманських мовах існував відносно сталий набір граматичних засобів оформлення складнопідрядного типу зв'язку. Лінгвістичні дослідження доводять, що основними засобами поєднання слів у речення в давньоверхньонімецький період були такі: 1) використання форм слова, що характеризують зв'язки одного слова з іншим за принципом узгодження та керування; 2) використання службових слів; 3) використання певного порядку слів [5, с. 218]. Слід зазначити, що багато відношень більш складного порядку, які надалі були представлені складними синтаксичними конструкціями, на початковому етапі виражалися тільки на семантичному та семантично-контекстуальному рівні. Німецька мова вже на ранньому етапі мала багату систему флексій і відносно фіксований порядок слів. Уже в давню епоху намітилися передумови для формування речення в сучасному вигляді, однак залежність між частинами складнопідрядного речення визначалася переважно на рівні логічних відношень [4, с. 84].

Початок писемної традиції давньонімецької поезії, переклад латинської наукової прози були основними чинниками розвитку складного речення [2, с. 216]. У зв'язку з появою друкарства, розповсюдженням грамотності розвивається писемність, виникають нові жанри літератури. Це стає додатковим стимулом для розвитку способів більш точної передачі думок, джерелом яких став підрядний зв'язок. Гіпотаксис надав людству багато засобів для більш компактного, економного й емоційного писемного спілкування [4, с. 50]. Кількість моделей складносурядних і складнопідрядних речень у давньонімецькій мові значно менша, ніж у сучасній німецькій мові, а структура складних речень давньонімецької мови є менш сталою. Саме ця частина синтаксису характеризується швидким розвитком і вдосконаленням [2, с. 216; 11, с. 131]. Для протиставлення головної частини складного речення її підрядній частині, а також для розрізнення видів речення використовується позиція членів речення в підрядних частинах складного речення.

У германських мовах була своя система оформлення підрядності, яка підтверджується наявністю старих підрядних сполучників з абстрактним значенням, що поступово відмирили [1, с. 66–67]. Системні зміни, що відбувалися в давньогерманських мовах, підготували ґрунт для поступового розвитку такого засобу підрядності, як кінцева позиція дієслова в залежному реченні [2, с. 219]. Під час передачі чужого мовлення використовується розрізнення часів і способів. Основними структурними ознаками складнопідрядного речення в давньогерманських мовах були такі: 1) оформлення зв'язку між головним і залежним реченням спо-

лучними засобами; 2) відмінність у порядку слів у головному й підрядному реченнях (V2 тип – розміщення фінітного дієслова після ініціального компонента, зазвичай прислівника, у головному реченні; V-final тип, тобто прикінцева позиція особово-дієслівної форми в підрядному реченні) [2, с. 213].

Основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах, зокрема в давньоверхньонімецькій мові, були сполучники, прийменники та сполучні слова [7, с. 159; 5, с. 219]. Однак тільки за службовим словом (сполучником), якою б важливою не була його роль для передачі зв'язку між реченнями, не завжди можна встановити вид складного речення [7, с. 159], тому досить часто виникають труднощі в розрізненні сурядних і підрядних утворень, так само, як і у відокремленні головного речення від підрядного. Більшість службових слів можуть функціонувати як у складнопідрядних, так і в складносурядних реченнях [там само]. Під час опису мовних засобів слід насамперед звернути увагу на лексичні можливості німецької мови давньоверхньонімецького періоду, оскільки загальне значення фрази/речення визначалося можливостями лексики. У цей період розвитку німецької мови сформувався певний тип каузативної конструкції, яка складалася з дієслова *lazan* (*lassen*) та інфінітива. Подібні каузатори слугували для оформлення відношень причини – наслідку. У сучасних граматиках вони розглядаються як «лінгвістичні маркери каузальності, які функціонують на рівні простого речення» [5, с. 218]. В.Г. Адмоні відносив такі конструкції до речень, побудованих за допомогою конструктивного дієслова, яке має значення мети, як у прикладах „Ni liazzi irgraban sinaz huz” (Er läst nicht sein Haus untergraben); „Ni maht thaz gimachon, tharaingegin rachon” (Du kannst das nicht machen, (nämlich) dagegen sprechen). Автор зауважував, що незважаючи на те, що в останньому з наведених прикладів обидва інфінітиви синтаксично паралельні, семантично другий інфінітив залежить від першого [10, с. 43]. Отже, це доводить те, що речення могло бути складнопідрядним на семантичному рівні.

Усім давньогерманським мовам притаманний асиндетичний гіпотаксис, що є поєднанням дієслівних фраз або реченневих утворень, у яких одне з них логічно підпорядковане іншому за відсутності будь-якого формального маркера цього зв'язку [2, с. 214; 4, с. 82; 9, с. 6]. Попри багату систему субординативних сполучників, підрядні зв'язки були нерозвинені, і майже всі логічні зв'язки могли виражатися простим зіставленням [2, с. 220; 9, с. 6]. Паратактичні за формою складні синтаксичні утворення за своїм змістом були гіпотактичними утвореннями [2, с. 20], наприклад: (двн): „*Ih scal iu sagên, gibot ther himilisco got*” – «Я назву вам заповідь, (яку) побажав Господь» [8, с. 109]. Окрім відносної підрядності, у давньоверхньонімецькій мові була тенденція до вираження допустових і умовних відношень за допомогою логічної (немаркованої) підрядності, наприклад: (двн): „*Ni duas thû sô, lôn ni habês thû es nihein*” – «(Якщо) ти не зробиш так, (то) ти не отримаєш за це ніякої винагороду» [8, с. 109].

Оскільки в давній період розвитку германських мов були відсутні релятивні займенники та релятивні прислівники, у дослідженні відносного типу зв'язку в давньогерманських мовах прийнято говорити про релятивні маркери. Тільки згодом із них утворилися незмінювані частки. Так, наприклад, у давньоверхньонімецькій і давньосаксонській мові це була частка *the*, яка слугувала для поєднання двох або більше речень, наприклад: двн.-в.-нім. „*Senoni tho uwas man in Hierusalem, thes nato uwas gihezzen Simeon*” – «І ото був у Єрусалимі один чоловік, йому ймення Сімеон» [2, с. 222]. На думку Т.А. Кацкової, у давньоверхньонімецькій мові безсполучниковість була одним із можливих варіантів вираження (експлікації) відносного зв'язку [4, с. 84; 6, с. 102], наприклад: двн.-в.-нім. „*in droume sie in zelitum then weg sie faran scoltun*” – «Усі вони показали їм шлях, (яким) вони мали їхати» [там само]. Зазначений тип конструкції трапляється в текстах давньосаксонських пам'яток „*Heliandt*” і „*Genesis*”, наприклад: двн.-сакс. „*Tho fundun sie thar enne froden man sitten bi them seuua endi is suni tuene, Iacobus endi Iohannes: uuarun im iunga man*” – «Тоді направили вони на старого, що сидів біля моря, і його двох синів, Якова та Іоана, (вони) були молоді люди» [2, с. 229]. У пам'ятках писемності трапляються складні утворення з підрядними означальними, утворені контактним шляхом із предикатами типу «називати», «залишати», «відмовляти», «відвертати», наприклад: двн.-в.-нім. „*Einan kuning uueiz ih, Heizsit her Hluduig*”. – «Одного короля я знаю, зветься він Людвіг» [2, с. 223]. Дослідження Л. Кельнера доводять, що характерною ознакою найдавніших типів відносних речень була спільність суб'єкта з головним реченням [див. 2, с. 224].

У давньонімецькій мові активізуються конструкції з віддієслівними іменами. На їхньому тлі розвиваються нові залежні предикативні зв'язки. При цьому посилюється роль порядку слів, який стає важливим засобом забезпечення внутрішньої з'єднаності речення, виявлення його цілісності: поширюється різного роду переплетення компонентів речення. У них простежується загальна тенденція до рамкової структури, яка в низці випадків охоплює речення в цілому [1, с. 19–20].

Отже, основними чинниками розвитку складного речення були початок писемної традиції та переклад латинської наукової прози. Давньонімецька мова успадкувала від індоєвропейських мов морфологічні та синтаксичні засоби для вираження граматичних відношень. За відсутності морфологічних засобів показником синтаксичних зв'язків слугував порядок слів, який ставав важливим засобом забезпечення внутрішньої з'єднаності речення.

У давньогерманських мовах складні речення були сполученнями речень у вигляді паратаксису або гіпотаксису й траплялися достатньо рідко, і хоча основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах були сполучники, прийменники та сполучні слова, тільки за маркером не можна було встановити вид складного речення. Саме встановлення видів підрядних речень давньоверхньонімецької мови може бути покладене в основу подальших наукових пошуків.

Література:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.) : [монографія] / І.Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
3. Жирмунский В.М. История немецкого языка, 5-е изд. / В.М. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с.
4. Журавлева М.В. Формирование и функционирование немаркированных сложных гипотактических предложений : дис. ... кандидата филолог. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М.В. Журавлева. – Ижевск, 2005. – 224 с.
5. Калмыкова Г.А. Диахронический аспект развития маркеров каузальных отношений в немецком языке / Г.А. Калмыкова // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика» – № 3/2011. – С. 217–223.
6. Кацкова Т.А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке : автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Т. А. Кацкова ; Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А.А. Жданова – Л., 1975. – 18 с.
7. Семененко Г.М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні / Г.М. Семененко // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5. – К. : КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159–163.
8. Филичева Н.И. История немецкого языка : [учебн. пособие для студ. филол. и лингв. фак. выс. учеб. заведений] / Н.И. Филичева. – М. : Издательский центр, «Академия», 2003. – 304 с.
9. Ярцева В.Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / В.Н. Ярцева. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. – 116 с.
10. Admoni W. Historische Syntax des Deutschen. / W. Admoni. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990. – 287 S.
11. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte / O.I. Moskalskaja. – М. : Hochschule, 1977. – 237 S.

Анотація

М. ОКСАНИЧ. МАРКЕРИ ПІДРЯДНОСТІ В ДАВНЬОНІМЕЦЬКОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У статті розглядаються питання, пов'язані зі структурними та синтаксичними характеристиками давньонімецького складного речення. Визначено, що давньонімецькі складні речення були сполученнями паратактичних і гіпотактичних одиниць, а основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах виступали сполучники, прийменники та сполучні слова.

Ключові слова: сполучник, складне речення, паратак西斯, гіпотак西斯, маркер, підрядність, сполучне слово.

Аннотация

М. ОКСАНИЧ. МАРКЕРЫ ПОДЧИНЕНИЯ В ДАВНЕНЕМЕЦКОМ СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные со структурными и семантическими характеристиками сложного предложения. Установлено, что давненемецкие сложные предложения являются соединениями паратактических и гипотактических единиц, а основными маркерами подчинения в давнегерманских языках были союзы, предлоги и союзные слова.

Ключевые слова: союз, сложное предложение, паратак西斯, гипотак西斯, маркер, подчинение, союзное слово.

Summary

M. OKSANICH. MARKERS OF SUBORDINATION IN OLD HIGH GERMAN COMPLEX SENTENCES

The article focuses on structural and semantic peculiarities of Old High German complex sentences. The latter are claimed to have been formed with the help of paratactic and hypotactic word-combinations. The main makers of subordination in Old High German were considered to be conjunctions, prepositions, and connective words.

Key words: conjunction, complex sentence, parataxis, hypotaxis, marker, subordination, connective word.